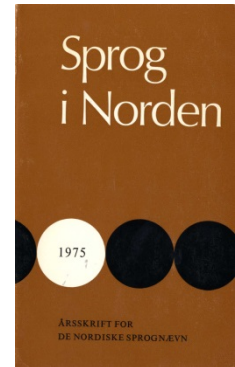

Sprog i Norden

Titel: Om grønlandsk – og om den nye grønlandske retskrivning
Forfatter: Robert Petersen
Kilde: Sprog i Norden, 1975, s. 57-66
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/sin/issue/archive>

© Dansk Sprognævn

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Sprog i Norden (1970-2004) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Om grønlandsk – og om den nye grønlandske retskrivning

Af *Robert Petersen*

Grønlandsk er den østligste gren af de eskimoiske sprog eller dialekter i hvilke det karakteristiske træk er ordenes konstruktioner af stammer og radikaler, der enten bruges som infixer eller affixer.

I centralvestgrønlandsk, der er den officielle form for grønlandsk, skete der i den kendte tid en vis ændringsproces i sammenføjningerne af disse elementer. Ved denne opbygning af stamme og en række radikaler, kom der naturligvis to forskellige lyde til at støde op ad hinanden, således at de oprindelige elementer var hørbare i deres helhed. Men i den kendte tid kom assimilationen til at spille en større og større rolle, således at de to oprindelig forskellige lyde sammenmeltedes til eet forlænget eksemplar af det ene, som regel det sidste af de to fonemer. Den lyd, der forsvandt som selvstændig lyd, blev så forvandlet til et fonetisk/fonemisk forlængelseelement. Derved sløredes oprindelsen af de elementer, som det sammensatte grønlandske ord består af.

Denne lydudvikling i vestgrønlandsk er illustreret ved eksemplerne (1) til (6) på side 66. Ved a og b vises de oprindelige elementer, mens resultatet af den fonologiske udvikling vises som c.

Assimilation betyder derfor på grønlandsk en lydforlængelse, hvad enten det drejer sig om vokalassimilation eller konsonantassimilation. Ved konsonanternes assimilation ændres de stemte frikativer til noget andet, enten til klusiler, eller oftest til ustemte varianter af sig selv. Vi har to eksempler på det, nemlig -vi- til -ffi- (i (2)), og l til ll i (3), foruden modsætningen r-rr og g-gg i (5), idet alle fordoblingerne samtidig betyder ændring til ustemt frikativ.

Når to forskellige konsonanter støder sammen, opsluger som regel den sidste konsonant den første, som allerede nævnt. Undtagelsen — hvis der er en virkelig undtagelse — er forbindelsen rC (C=hvilken som helst konsonant, der kan forekomme efter r), idet r fortsat er hørbar på denne plads. Men det kan muligvis forklares ved, at selve /r/ i virkeligheden er opslugt, men forinden har uvulariseret den foregående vokal, og det er denne uvularisering, der høres som /r/. Det er naturligvis en forenklet forklaring.

Alle grønlandske diftonger begyndte med a. Men både ai og au blev omdannet til aa (lang a-lyd). Men også her har man en undtagelse, nemlig ai i en åben ordfinal stavelse, som fortsat høres som en diftong. Modsætningen aa—ai på denne plads angiver forskellen i talbøjning, f.eks. tiguaa, han tager *den*, og tiguai, han tager *dem*.

Den fonetiske udvikling, der har fundet sted inden for de sidste 150 år, kan kort karakteriseres på følgende måde:

1. a. Uens, sammenstødende konsonanter bliver til een forlænget udgave af den sidste.
b. Dog høres /r/ altid foran en anden konsonant: attorpaai, han rører ved den, artorpaai, han kan ikke løfte den.
2. a. Alle diftonger bliver til aa, idet alle begyndte med a.
b. ai i en åben, ordfinal stavelse høres fortsat som diftong.
3. I vestgrønlandsk ændres de fire frikativer, g, l, r og v ved forlængelse til ustemte varianter, nemlig henholdsvis gg, ll, rr og ff, eller rl og rf. Alle konsonanter forlænges efter r, men rg forekommer ikke.

Ved denne proces er det blevet vanskeligt at kunne genkende de oprindelige semantemer, og hvis grønlænderens forståelse af det sagte afhæng i alt væsentligt af forståelsen af de enkelte elementer, ville en sådan udvikling næppe have fundet sted. Men grønlænderne forstår det sagte som en helhed. Hvis vi bruger eksemplet (2) på side 66, så forstår man det ikke som en sammensætning af: "tage af sted, fortidig uset, sandsynligvis, modus, han," samt "sige noget, det hvor, have det til, modus, han-mig", men man snupper det hele i eet, og forstår

det som: "Han sagde til mig, at han (en anden) sandsynligvis er taget af sted." En grønlander uden træning i analyse af ordenes sammensætning, ville have svært ved at give en fyldestgørende forklaring på nogle af ordenes elementer, men han ville ikke have noget besvær med at forstå det sagte meget præcist. Det tyder på, en del redundante forhold spiller ind i sådanne sammensatte udtryk, og det har så kunnet tillade en forenkling af udtalereglerne, uden at det gik ud over forståeligheden af helheden.

Denne udvikling har naturligvis afspejlet sig i de forskellige retskrivninger, som har afløst hinanden. Egedernes retskrivning¹ siger naturligvis meget om sprogforholdene i hans tid, og siger dermed også en del om den senere lydudvikling. Men den var meget afhængig af Egedernes lyttevener og skrivevaner. De lydforhold, der spillede en distinktiv rolle på dansk-norsk, f.eks. vokalernes åbningsgrad, blev differentieret meget, mens de mere grønlandske træk, f.eks. konsonanternes længde nærmest blev totalt overset. Værdien af denne retskrivning for en bedre forståelse af sproget fra dengang, blev udvidet meget ved Otto Fabricius' systematiske arbejder, der blev publiceret i årtierne omkring 1800.²

De lydforhold, der spillede en rolle for distinktionerne inden for grønlandsk, blev tilgodeset i den retskrivning, som Samuel Kleinschmidt udformede omkring 1850.³ Ligesom sine forgængere lagde han vægt på at vise de oprindelige elementer i de sammensatte ord. Men den senere udvikling viste, at elementernes oprindelse kun spillede en ringe rolle for forståelsen af det sagte, sammenlignet med, hvad det ved sammensætning blev til.

Grønlandernes forståelse af det sagte som helheder, viste sig tydeligt gennem det besvær, folk havde med at lære Kleinschmidts retskrivning. Det talte sprog gav i sig selv ikke altid nogen anvisning på, hvordan man kunne afsløre de oprindelige semantemer, og i en retskrivning, der var bygget over de oprindelige elementer, måtte folk oftest gætte sig frem, og man gættede meget ofte galt. Man lærte at skrive en række ubøjelige ord, og nogle hyppigt anvendte stammer og infixer. Resten skrev man på slump, ofte forkert, uden at

det spillede den mindste rolle for forståelsen af det skrevne. Kleinschmidts retskrivning var opbygget meget præcist, og tillod forståeligheden i høj grad selv af mange isolerede ord. Men en udnyttelse af en sådan præcision krævede naturligvis, at man kendte reglerne. I virkeligheden, sådan som denne retskrivning normalt blev brugt, var dens præcision til ikke megen nytte, og var mere til besvær.

Derfor blev spørgsmålet om en revision af den grønlandske retskrivning bragt flere gange på tale.⁴ Grønlands landsråd nedsatte i midten af 50-erne et *Sprog- og retskrivningsudvalg*, der bl.a. skulle undersøge mulighederne for en revision af den grønlandske retskrivning.⁵ Professor, i eskimoisk sprog og kultur, *Erik Holtved* blev den faglige rådgiver i retskrivnings-spørgsmål.⁶ Men i adskillige år var der i Sprog- og retskrivningsudvalget et flertal imod en radikal revision af den grønlandske retskrivning, og først efter at jeg havde afløst Erik Holtved, kom der et flertal for en radikal revision.

Vanskeligheden ved Kleinschmidts retskrivning set ud fra nutidens vestgrønlandsk, består i, at den dels gengiver fonemerne, som de er, dels giver dem som spor af de oprindelige elementer. Det giver forskellige muligheder for at skrive de samme lydforbindelser. Brugen af tre forskellige accenttegn for at markere lydlængde kan dog snarere betragtes som en pædagogisk vanskelighed, idet $\hat{\ }$ angiver, at vokalen under det er lang, og \sim angiver, at både vokalen under det og den efterfølgende konsonant er lange, mens $\acute{\ }$ angiver at den efterfølgende konsonant er lang. Alle de tre accenttegn sættes over en vokal. De tre accenttegn og den udprægede assimilation (+metatese) giver flere muligheder for at skrive de forlængede lydforbindelser. Som bogstav til den uvulære lukkelyd brugte Kleinschmidt et græsk tegn (lille kappa), som i dag skrives som κ . Dette tegn samt de tre accenttegn medførte, at man f.eks. aldrig kunne skrive telegrammer korrekt på grønlandsk, og at man ved køb af skrivemaskiner ofte må ofre fire tegn på tre taster for at give plads til de tre accenttegn og κ .⁷ Accenttegnene placeres uden hensyn til deres anvendeshyppighed, men iøvrigt gælder det, at de fire tegn anbringes forskelligt på de forskellige skrivemaskiner, alt efter

hvilke tegn den individuelle bruger er villig til at ofre. Dette forhold har muligvis været medvirkende til, at blindskrift aldrig blev udviklet på grønlandsk. Selv om disse problemer er rent praktiske problemer, var det uheldigt at de eksisterede, når grønlandsk på forhånd var i en presset situation.

Derfor blev der også taget hensyn til sådanne praktiske problemer i overvejelserne over udformningen af den nye retskrivning, men der skulle en del forhandlinger til, inden de fleste inkonsekvenser, der opstod ved hensyntagen både til de teoretiske og praktiske problemer, kunne ryddes af vejen. Sprog- og retskrivningsudvalgets forslag til en ny grønlandsk retskrivning blev vedtaget i Grønlands Landsråd, og blev i maj 1973 stadfæstet som landsrådsvedtægt.

Den blev bygget på de oppositionelle fonemer i vestgrønlandsk, med hovedvægt på centralvestgrønlandsk. Alle fælles-vestgrønlandske fonemer er brugt, både som korte og forlængede former. Lydforlængelsen er vist gennem fordobling af bogstavet. Fordoblingen af /ng/ (som i *ringe*) angives dog som nng. Fordoblingen undgås dog i rC-forbindelserne, hvor C *altid* er forlænget, hvilket naturligvis betyder, at der ingen opposition forekommer mellem rC og rCC. Forudsætningen for, at man kan bruge bogstavfordoblingen som markering af lydforlængelse, er, at Kleinschmidts brug af "ss" som tegn for den ustemte, alveolære hvislelyd (kort lyd, der kan forlænges), ikke kan opretholdes længere. Den alveolære hvislelyd markeres ikke mere som et særskilt fonem, men som det almindelige /s/. Man er til en vis grad forud for den fonetiske udvikling i centralvestgrønlandsk, idet "ss" aldrig har været brugt uden for centralvestgrønlandsk, og dens brug selv i dette område er stærkt på retur. Endvidere er der ingen af de grønlandske dialekter af i dag, der giver en generelt anvendelig nøgle til, at de personer, der ikke har "ss" som en del af deres dialekt, med sikkerhed kan forudsige, hvornår man har "s" for sig og hvornår "ss". I den nye retskrivning har man således kun /s/. Det er blevet sagt, at den nye retskrivning ville gøre det af med anvendelsen af "ss". Denne udtalelse kan måske være rigtig set på den måde: Når den specielle markering i den gamle retskrivning ikke har kunnet

dæmme op for tilbagegangen af "ss", så er det usandsynligt, at den ophørte markering ville redde resten af brugen af "ss". Men bortset fra det har den grønlandske retskrivning altid været skæv i forhold til de ikke-centralvestgrønlandske dialekter, uden at man af den grund kunne sige, at det gik ud over dialekten.

Ved overgangen til brugen af dobbeltbogstaverne til markering af forlængede lyde, fjernede man alle de tre accenttegn. I den forbindelse fandt man, at de praktiske fordele ved at holde retskrivningen inden for det latinske alfabet er så iøjnefaldende, at man ved samme lejlighed fik erstattet κ med q , som jo i nogen tid har været brugt som "reserve".

Når den nye retskrivning, bygget over de oppositionelle fonemer og markering af lydlængde, kunne gennemføres, skyldes det også, at der kun er erkendt tre kategorier af udtrykselementer på grønlandsk: a) de oppositionelle fonemer, b) lydlængde, og c) intonation ved de finale stavelser. Ved tiltale og "ja-nej"-spørgsmål har intonationen et andet forløb end i de øvrige former for tale, og i nogle tilfælde markeres forskellen mellem spørgsmål og refererende tale ved intonationsforløbet alene, og på samme måde kan man i nogle tilfælde skelne mellem omtale og tiltale ved intonationen. Intonationen markeres indirekte ved spørgsmålstejn, udråbstegn eller komma. Resten klares ved brugen af de relevante bogstaver og fordobling-ikkefordobling.

Den nye retskrivning er blevet afprøvet i ungdomsskolerne, og har der vist sig at være let at lære. I børneskolen indføres den gradvis i takt med udarbejdelsen af nye hjælpemidler. En skoleordbog forventes at blive gjort færdig i år.

Selv om der har været forskellige grønlandske retskrivninger siden 1720-erne, har retskrivningen nok først fået en vis betydning for grønlænderne selv ved oprettelsen af et grønlandsk-sproget tidsskrift, *Atuagagdliutit*, i 1861. Det udkommer stadig væk, nu som tosproget ugeavis. Gennem *Atuagagdliutit* har grønlænderne fået et vist forhold til litterært sprog, og artiklerne i *Atuagagdliutit*, både originale arbejder og oversættelser, har uden tvivl medvirket til udviklingen af den grønlandske litteratur i dette århundrede, hvor poesi og prosa har været

dyrket. I disse år udgives der ca. 15 bøger om året på grønlandsk, deraf er ca. 1/3 originale værker på grønlandsk. Desuden udgiver Ministeriet for Grønland en del skolebøger på grønlandsk. Udviklingen af den grønlandsksprogede litteratur er en del af en kultur- og sprogpolitik, der igen må siges at være en del af minoritetspolitikken i Grønland.

Den grønlandske skole er tosproget,⁸ oprindelig kun grønlandsksproget, men nu dansk-grønlandsksproget. Undervisning i dansk er garanteret i skoleloven, mens undervisning i grønlandsk ikke er sikret på samme måde. I virkeligheden giver skoleloven adgang til, at man kan udsætte undervisningen i grønlandsk til tredje klasse. Især i 1960-erne blev denne mulighed udnyttet en del, men er nu i de seneste år blevet udsat for en del kritik, ikke mindst af unge, der selv først fik grønlandskundervisning i tredje klasse. Især synes brugen af dansk som undervisningssprog i orienteringsfagene at have hæmmet begrebsdannelsen på grønlandsk, og dermed hæmmet børnenes individuelle udvikling.⁹

Grønlands Radio bruger lidt over halvdelen af udsendelsestiden til grønlandsksprogede udsendelser. Der findes enkelte film med grønlandsk tale, og den lokale TV-forening i Godthåb har enkelte gange stået for dobbeltsprogede direkte udsendelser. Men iøvrigt er den lokale TV ikke-grønlandsksproget.

Alle lovttekster oversættes til grønlandsk. Administrationens tolke har i den forbindelse haft samarbejde med Sprog- og retskrivningsudvalget for at få tilvejebragt en entydig juridisk terminologi på grønlandsk. De enkelte grønlændere med juridisk embedseksamen har deltaget i dette arbejde. På andre felter er forsøgene på at få skabt grønlandsk terminologi lidt af en spredt fægtning. Man lægger stor vægt på at få skabt en anvendelig ordliste, og det har medført, at man i adskillige tilfælde vælger at bruge danske (eller internationale) termer som nye stamord på grønlandsk. De bruges som stamord iøvrigt, idet de fleste får en vokaludlyd.

Officielt er grønlandsk og dansk ligestillede, også på det lovgivningsmæssige område. Men i praksis er "ligestillingen" skæv. I besættelser af stillinger, f.eks. på kontorer, der skal betjene både dansktalende og ikke-dansktalende kunder, for-

langer man, at ansøgeren skal kunne tale dansk, men aldrig, at vedkommende skal kunne tale grønlandsk. I Grønlandsflyvningen giver SAS oplysninger på dansk og engelsk, ikke på grønlandsk. Når flyene har forbindelse med Grønland, giver Icelandair også oplysningerne på grønlandsk. Det virker meget stærkt at opleve de grønlandsksprogede oplysninger på Keflavik lufthavnen, og de afslører SAS's henvisning til praktiske vanskeligheder som manglende vilje eller manglende respekt.

I 1973 blev der stiftet en forening til styrkelse af grønlandsk, "Oqaatsivut", "Vort sprog". Foreningen har været meget aktiv, gennem møder og radioudsendelser, hvor man enten lavede ordquiz eller lavede grammatiske redegørelser, vel at mærke efter skriftsprogets grammatik. Sådanne aktiviteter, og bevidste forsøg på at påvirke sproget på begrænset erfaringsmateriale, kan være betænkelige, men hele aktiviteten med at forsøge at skabe en bevidst holdning til sprogsituationen på "græsrodsniveau" må hilses med glæde.

Endnu taler hovedparten af grønlænderne enten kun grønlandsk, eller grønlandsk bedre end dansk. I øjeblikket er der således ingen mulighed for, at grønlandsk forsvinder. Men den nuværende holdning til grønlandsk vil sikkert være medvirkende til sprogets mulighed for at overleve engang i fremtiden, når alle grønlænderne har lært at tale godt dansk. Hvis det da nogensinde sker. Men i disse år har man intensiveret forbindelsen til de øvrige eskimogrupper, hvis kulturelle og sproglige arv gør det meget let for grønlænderne at identificere sig med dem. Denne nye sproglige forbindelse vil uden tvivl styrke positionen af grønlandsk betydeligt.

Noter

- 1 Denne retskrivning kan ses bl.a. i "Det gamle Grønlands nye Perlustration" af Hans Egede, 1726 (og 1741); Poul Egede: *Dictionarium Grønlandicum Danico-Latinum*, 1750, samt Poul Egede: *Grammatica Grønlandica Danico-Latina*, 1760.
- 2 Otto Fabricius: *Forsøg til en forbedret Grønlandsk Grammatica*, 1791, og *Den grønlandske Ordbog*, forbedret og forøget. 1804.
- 3 Samuel Kleinschmidt: *Grammatik der grönländischen Sprache*

- mit theilweisem Einschluss des Labradordialects. 1851; og Den grønlandske ordbog, 1871.
- 4 En gennemgang af retskrivningsdebatten på grønlandsk findes i Bugge & Holtved: Omkring den grønlandske retskrivning, 1963 (duplikeret).
 - 5 I udvalget, der havde sæde i Godthåb, sad der grønlandsk-sprogede lærere, grønlandske translatører og tolke, samt journalister. Udvalget kunne ifølge statutterne søge sagkyndig bistand blandt forskere.
 - 6 Professor Holtveds hovedbidrag som rådgiver for udvalget var hans andel i det udmærkede skrift: Omkring den grønlandske retskrivning, hvor han behandlede den teoretiske baggrund og de praktiske problemer i forbindelse med ændringen af den grønlandske retskrivning; mens Aage Bugge gjorde rede for den stedfundne retskrivnings- og sprogdebat på grønlandsk.
 - 7 Accenttegnene kræver "døde taster", og der kræves derfor to "døde taster". For at udnytte den fjerde plads, sætter man ofte "trema" som det fjerde diakritiske tegn. Oftest sættes de hyppigst anvendte accenttegn, ^ og ' som "upper case"-taster, mens den sjældent brugte ~ og "trema", der slet ikke bruges på grønlandsk, sættes som "lower case"-taster. Hvis man ikke har sat "trema" som det fjerde accenttegn, sætter man gerne "accent grave", der heller ikke bruges i grønlandsk, som det andet "lower case"-tegn.
 - 8 Dermed menes, at to sprog bruges som undervisningssprog, ikke blot som fag.
 - 9 I den kommende tid udarbejdes et forslag til en ny grønlandsk skolelov, der tager mere hensyn til "de grønlandske betingelser".

Eksempler:

- (1) a: tugtu -ng- -niar- -usug- -pu- -nga
 ren fange prøve på have lyst til modus, jeg
 -r
- b: tugtungniarusugpunga c: tuttunniarusuppunga
 Jeg har lyst til at
 gå på renjagt.

grundstamme infixer affixer

udvidet stamme:

jage ren

- (2) a: audlar- -sima- -gunar- -to- -q oqar- -vi- -gi- -va- -a- -nga
 tage af sted have sandsynligvis modus "han" sige noget det, have modus han mig
 at at hvor det til -r

stamme infixer affixer stamme infixer affixer

- b: audlarsimagunartoq oqarvigivaanga c: aallarsimagunartoq oqarfigivaanga d: oqarfigaanga
 han sagde til mig, at han (en anden)
 sandsynligvis er rejst

- (3) a: iglo iblit b: igdlo ivdlit c: illu illit
 hus du

- (4) Kleinschmidts retskrivning: nâvoq nauvoq naivoq Den nye retskrivning naavoq, naavoq, naavoq
 den er slut den gror han kan lugte;

- (5) igaffik — iggavik ilaarpaa illaarpaa aarit! aarrit
 køkken han efterligner det han reder den der kan du se! hvalrosser

- (6) a: agtorpaa — artorpaa b: attorpaa — artorpaa
 han rører han magter
 ved den den ikke